

У кінцевому підсумку застосування цієї системи може призвести до укладення державно-церковної угоди на найвищому рівні (конкордату), за умови накопичення певного обсягу місцевих та галузевих угод релігійними організаціями, що представляють визначену конфесію.

У свою чергу імплементація моделі державно-церковного договору (конкордату), в якій відносини між державою і церквою - принаймні провідними конфесіями, – будуються на нормах міжнародного права в договірному порядку (такий договір підписує глава держави або уповноважена ним особа і глава церкви. Жодна із сторін не може самочинно його змінити), також є предметом серйозного вивчення та варіантом подальшої перспективи розвитку системи державно-церковних відносин в Україні, як майбутньому членові європейської спільноти, хоча ця система певним чином наближається до синкретичної моделі, оскільки суб'єкт конкордату - конкретна конфесія, за згодою держави, може перебирати на себе деякі державні функції.

С.Свистунов*

НОВІТНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРОЦЕСУ РЕЛІГІЙНИХ КОМУНІКАЦІЙ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Поле комунікацій з кожним роком стає все більш і більш напруженим, постійно удосконалюються технології передавання інформації. Проте релігійні комунікації не губляться в цьому глобальному потоці інформації, що швидко зростає. Навпаки, вони стають все більш вагомими і визначальними в розвитку світової історії. Щоправда, змінюється структура і зміст релігійних комунікацій.

В останні роки значно збільшився обсяг досліджень з проблем інформаційної політики, діяльності ЗМІ, сучасних високотехнологічних каналів комунікації, теорії комунікації. Проте більшість із них спрямовані або на аналіз проблем й усунення перешкод розвитку технологічної бази сучасних засобів комунікації, або ж на досягнення політико-економічних цілей за допомогою ПР-акцій, психологічної та інформаційної війни як на глобальному, так і на локальному рівнях. Використання сучасних розробок при відповідному фінансуванні дозволяють владним структурам окремих країн і транснаціональних кампаній змінювати свідомість цілих регіонів. Зміна влади в ряді країн зараз вже відбувається немов би в ненасильницьких формах. “Ненасильницькі методи протесту” активно використовувались польською католицькою профспілкою “Солідарність”, під час виходу Прибалтики із СРСР, при усуненні влади в Югославії і Грузії. Організаторами змін були активно використані канали релігійної комунікації. Г.Г. Почепцов підкреслює, що “це – працюючі моделі. Не знаючи цього, їх можна сприймати як деякий природний розвиток подій”¹.

Отже, нам необхідно визначити значення релігійних комунікацій і їх роль в процесі змін і трансформацій релігійної картини українського суспільства, що глобалізується.

Релігійна віра для більшості людей знаходиться ще на латентному рівні. Час від часу вона актуалізується і обсяг релігійних комунікацій певної людини різко збільшується, переважно під впливом ЗМІ і глобальних інформаційних мереж.

Особливо різко людина реагує (“включається” в релігійну комунікацію) у випадку, коли зовнішня інформація ображає її релігійні почуття, зневажає її переконання. Людина відчуває, що якимось чином заперечують її духовні надбання, переіснують визначений шлях до самореалізації. Саме релігія може підняти людину на рівень духовності скоріше, ніж будь-яка теорія чи ідеологія, дати їй

* Старший науковий співробітник Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, к.філос.н.
1 Бессмертный И. Уловки интеллектуалов // 2000. – 5 березня 2004.

відчуття самореалізації.

Розглянемо деякі аспекти цього процесу. Попри очевидне зростання масштабів релігійної віри можна з певністю говорити про кризу віри в сучасному українському суспільстві, що на старті XXI століття продовжує перебувати у стані трансформації. З одного боку – зростає структура релігійних організацій. Так Інститутом соціології НАН України було з'ясовано, що релігійні споруди найпоширеніші серед закладів культури і центрів дозвілля по місцю проживання. У 70% населених пунктів є церква або костел, мечеть або молитовний будинок тощо. Водночас 69% є бібліотека, 37% - кінотеатр, 27% - інтернет-кафе або комп'ютерний центр, 26% - музей¹.

З іншого боку – рівень релігійної віри не дуже високий. Про це свідчать відповіді на пряме запитання, задане в такій формі: “Чи можете Ви сказати особисто про себе, що Ви вірите в яку-небудь ідею і здатні на значні жертви заради неї?”. Ствердно відповіді дали менше 23% опитаних, негативні – понад 52%. Кожен четвертий вагався з відповіддю².

Зневіра й розгубленість як домінуючі риси стану масової свідомості на межі тисячоліть показово дають взнаки й у низькому рівні адаптації жителів України до нових умов життя в суспільстві, що трансформується. Критично низька готовність і здатність приймати участь у змінах. Вкрай низька інноваційна здатність населення, в тому числі молоді.

Усе це відбувається на тлі постійного зниження довіри практично до всіх соціальних інститутів. Люди звикають покладатися на самих себе, на Бога або, меншою мірою, на найближчих родичів і колег по роботі.

Головним полем комунікацій, сферою реалізації потреби в довірі стали для наших співвітчизників міжособистісні стосунки. Багато дослідників, в тому числі І. Мартинюк та Н. Соболева вказують на *“звуження поля довіри до меж безпосереднього мікросередовища”*³. Це дуже цікавий факт для розуміння сутності громадянської релігії і для аналізу етноконфесійних змін. Це вказує на посилення сімейно-кланових відносин і на пріоритетність інтересів етнонаціональних над інтернаціональними чи то глобалістськими. Ймовірніше – це захисна функція соціуму. Про це свідчить і загальносвітова тенденція підвищення статусу сім'ї.

В Україні, зважаючи на існування більше як ста конфесій, більше ста етнонаціональних груп та більше ста політичних партій, не можна розраховувати на єдине “поле довіри”. З цим треба рахуватися й шукати відповідний консенсус.

В умовах кризи суспільства індикатором ситуації можна вважати рівень еміграції. Хто ж від'їжджає з нашої країни? На жаль, нема соціологічних даних щодо конфесійної приналежності емігрантів.

В 2003 році Центром “Соціальний моніторинг” за підтримкою Програми розвитку ООН в Україні було проведено всеукраїнське представницьке опитування молоді. Опитано 1006 респондентів у віці від 14 до 28 років. Згідно із даними, на запитання “Чи згодні ви з твердженням: “Я хотів би родитися і жити в іншій країні?” 43% опитаних відповіли “Повністю чи скоріше згодні”, 53% респондентів відповіли: “Повністю чи скоріше не згодні”⁴.

Безумовно, що більшість опитаних вважають себе віруючими, адже за даними соціологів релігійність молоді складає 70 і більше відсотків. Так, з 27.11 по 05.12 2002 року Фондом “Демократичні ініціативи” та компанією “Тейлор Нельсон Софрез Україна” було опитано 1200 респондентів щодо ставлення до релігії. Віруючими назвали себе 65%, невіруючими – 20%, атеїстами вважають себе 4%. Ще 11%

¹ Соціологічна служба “Дня” // День. - 30 березня 2004.

² Мартинюк І., Соболева Н. Світська віра як феномен суб'єктивної реальності: сучасний стан і тенденції змін // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. №2. - С. 46-47.

³ Мартинюк І., Соболева Н. Світська віра як феномен суб'єктивної реальності: сучасний стан і тенденції змін. – С. 52.

⁴ День. - 2002. – 18 грудня.

респондентів вагалися із відповіддю¹.

Відомі глобальні процеси не обминули Україну і також привели до ускладнення комунікацій в етнорелігійному середовищі. Відтак і у нас актуалізувались й загострились міжконфесійні та міжцивілізаційні відносини. Глобалізація створила виклик кожному суспільству, в т.ч. Україні. Все більше зростає вплив зовнішніх факторів на події всередині країни. Безумовно, це –об’єктивна тенденція. Проте, виходячи саме із законів демократії, потрібно захищати слабого. Якщо ми говоримо про повну свободу совісті і релігій, то потрібно враховувати, що на території України в умовах глобалізації діють не окремі католицькі організації, а вся система католицької церкви, не окремі протестантські громади, а система західного протестантизму з його досвідом, фінансовими ресурсами, дипломатичною підтримкою і тиском з боку адміністрації США і країн Заходу (носіїв іудео-християнської культури). Відтак захищати потрібно ті релігійні організації, які є носіями нашої ментальності, нашої тисячолітньої культури.

Активно лобюють свої інтереси в Україні також іудейські організації за підтримкою Ізраїлю і всесвітніх сіоністських організацій, Російська Православна Церква за підтримки численних структур Росії, і проросійських – в Україні. Нарощують свою силу і вплив ісламські організації. Туреччина і Саудівська Аравія декларують свою волю бути гарантами кримських татар і взагалі мусульман України.

Глобалізація, економічний і політичний тиск іудео-християнського Заходу, посилення і демографічне зростання ісламського світу ставлять Україну перед важким історичним випробуванням. Православ’я значно слабшає, знаходиться у кризовому стані. Він посилиться, доки в Українському православ’ї не відбудеться щось на кшталт католицького “арджонамента”, доки православна церква не віднайде сильну соціальну політику. Проте слід вважати, що пік кризи ще не досягнуто. Це розуміють на Заході, а відтак не використовують у повному обсязі релігійну “карту”.

Може на Заході чекають ще одного “тектонічного” світоглядного зсуву, подібного тому, що відбувся в 1989 році? Разом з тим, це був і рік глобального духовного зламу в європейському і світовому масштабі. Папа римський Іван Павло II згадує про цей рік в своїй енцикліці “Сотий рік” як кульмінаційний у трансформаціях соціалістичних країн Східної Європи. Розділ третій енцикліки саме так і називається “1989 рік”². Саме тоді розпочався рух польської “Солідарності”. Тоді ж соціальні трансформаційні теорії святкували свій триумф в Європі. Цей рік, як відомо, став також переломним і в перебудові СРСР.

Важливим етапом став 1989 рік і в релігійному житті України. В цей рік релігійний світогляд став пануючим у масовій свідомості населення повсюди, в тому числі і в традиційно – атеїстичних регіонах Сходу і Півдня України. Всі ЗМІ навипередки публікували і трансливали релігійний і містичний матеріали. Тепер вже не релігія, а атеїзм піддавався гонінню.

На фоні визначних суспільних подій відбулася й найсильніша трансформація релігійності в нашій країні і в цілому в СРСР. Саме в 1989 році в анкетах соціологічного моніторингу, проведеному в Миколаївському педінституті, з’явилися перші часті відповіді: віруючий, православний тощо. В цей рік, як з’ясувалося, церкви стали не просто суттєвим, а й визначальним джерелом інформації про релігію і, відзначимо окремо, про атеїзм.

Виявлено, що надзвичайно швидко, всього за три роки в період становлення української державності змінилася віра в комуністичне майбутнє, атеїстичні погляди на релігійну віру в середовищі майбутньої освітянської і наукової інтелігенції. Так, з 1989 по

¹ День. - 2003. - 9 квітня.

² Сотий рік (Centesimus annus) Енцикліка Вселенського Архієрея Івана Павла II з нагоди сотої річниці Енцикліки Regum novarum. - К., 2001. - С. 43.

1991 рік відбулася практично повна зміна декларованої атеїстичності на релігійність.

На початку моніторингу в 1988 р. вважали себе переконаними атеїстами, атеїстами і невіруючими 68,3% студентів, які опитувались, а в 1991р. вже лише 4,9%. Навпаки, віруючих, що вагаються, віруючих і переконаних віруючих у 1988р. було 1,6%, а в 1991р. - 52,2%. У наступні два роки темпи зростання релігійності майбутніх педагогів різко зменшилися. У 1993р. цей рівень становив 61,7%. Нерелігійними вважали себе лише 15,6% респондентів. Поступове зростання релігійності проходило до 1995р. і досягало позначки 69,1 відсотків. Загальний рівень релігійності за даними моніторингу в МДПІ знизився до 57,1%, хоча водночас зріс рівень тих, що заперечують існування Бога, але визнають інші надприродні сили (22,1%). Певний час зростання релігійності відбувалося не тільки за рахунок зменшення невір'я та атеїстичності, а й за рахунок зменшення позарелігійних вірувань. Останній показник в 1990 р. становив 29,3%, в 1991 - 26,3%, в 1992 - 24,9%, в 1993 - 13,9%.

Кардинальний злам світоглядної картини свідомості, який відбувся в 1989 році, вимагає більш детального аналізу. При нагоді є опитування, які проведені в березні і у грудні цього дійсно буремного в релігійному житті року.

І все ж таки, формалізовані релігійні об'єднання являють собою лише видиму верхівку величезного світоглядного айсбергу. Громадськість раз за разом стає свідком появи нового "бунтівника" на поверхні "релігійного моря". Ці явища не можна з'ясувати лише імпортом релігій, чи слабкою діяльністю православ'я. Масове релігійне навернення відбувалося головним чином в руслі культуровідповідності за рахунок емоційно-почуттєвого вибору. Через те в першу чергу заповнилися храми традиційних, національних за духом церков.

У нашому моніторингу конфесійна приналежність змінювалась так: реально уцерковлені віруючі з'явилися при опитуванні лише в 1991 році. В 1992 р. про себе вперше заявили католики, іудеї, мусульмани і протестанти (переважно баптисти). Всі разом вони склали 2,5%. Разом з тим впевнених віруючих було лише 0,5%.

Водночас, слід відзначити і те, що традиційно вкрай мала уцерковленість респондентів, які визнають свою належність до православ'я. Так, при 10,5% православних респондентів у 1989 році віруючих було лише 0,9%, а переконаних віруючих не було взагалі. В наступні роки за провкденою нижче таблицею відбулися такі зміни:

Моніторинг релігійності студентів МДПІ 1988-1997 роки

	Конфесійна визначеність			Ступінь віри			Церкви як джерела інформації	
	Разом	Православні	Інші конфесії	Віруючі	Впевнені віруючі	Разом віруючих	Про релігії	Про атеїзм
1988	-	-	-	-	-	-	4,8	-
1989 березень	-	-	-	-	-	-	20,5	2,6
1989 грудень	10,5	10,5	-	1,3	-	1,3	21,1	5,3
1990	7,0	7,0	-	6,5	-	6,5	34,9	4,1
1991	24,4	24,4	-	19,0	0,5	19,5	36,1	9,8
1992	46,4	43,9	2,5	17,2	1,5	18,7	35,7	6,1
1993	44,9	43,7	1,2	33,1	1,5	34,6	31,8	6,0
1994	65,7	62,8	2,9	18,4	3,5	21,9	31,9	8,5
1995	57,4	56,0	1,4	24,1	2,1	26,2	24,6	6,3
1996	61,1	51,6	9,5	17,8	2,2	20,0	25,3	5,3
1997	53,5	50,7	2,8	19,2	5,5	24,7	16,4	4,1

Варто відзначити і те, що щорічно подекуди 5-12% респондентів вказували на свою схильність до особистісних вірувань. Когорта “мають особисте відношення до релігії та атеїзму” репрезентована, зокрема, такими варіантами відповідей: “Я вірю, але не фанатично (в собі)”; “Вірю в бога, але віруючим на являюся”; “Весь час хитаюся”; “Я вважаю, що Бог є, але в церкву не ходжу. Бог в мені”; “Не атеїст, але й не віруюча”; “Припускаю існування якоїсь надприродної сили”; “Є щось вище духовне і розумне над людством. Справа не в назві”; “Вселенський розум”; “У кожного свій Бог”; “Я – православний атеїст”; “Бог – великий комп’ютер, а ми – його термінали” та ін.

В піку пошуків в церкві духовного наставника було досягнуто вже в 1991 році. Потім молодь почала втрачати інтерес до церковного життя. Її масова воцерковленість так і не відбулася. Про це свідчить зниження рівня її поінформованості про релігію, яку вона черпала в церквах і молитовних домах у 1991-1997 роках. Церкви гублять значущість як джерела інформації. Але при всьому тому рівень релігійності й номінальної конфесійності не зменшувався, а зростає.

Виходячи з даних соціологічного опитування можна зробити висновок щодо трансформації безрелігійного середовища у конфесійне визначене. Разом з тим, певна частина знайшла в православній церкві те, що шукала. Ще частина шукачів устійливої віри навернулися до інших конфесій – протестантських і католицизму. Окремо слід виділити нехристиянські деномінації.

Третю – невелику частину богошукачів – прийняли до своїх лав неорієнталістські і неязичницькі групи і течії.

Проте більша частина конфесійне визначених перейшла на позиції обрядовір’я. Підтвердження цього висновку можна знайти в матеріалах соціологічного опитування УЦЕПД ім. Разумкова у 2000 року. Зокрема відзначалося, що релігійні служби, зібрання і служіння відвідують лише 69,4% віруючих. Причому лише 39,1% - не рідше, ніж раз на місяць, а майже половина віруючих (49,6%) відвідують служби лише в дні великих релігійних свят. Вважають, що віруюча людина повинна обов’язково відвідувати релігійні служби, здійснювати релігійні обряди та глибоко знати основи релігійного вчення (тобто бути воцерковленою), лише 17,6% опитаних (серед віруючих – 24%). Натомість майже третина респондентів (27,9%) впевнені, що віруючий може взагалі не відвідувати служби, не здійснювати обряди і зовсім не знати основ вчення (серед віруючих таких 21%)¹.

Важливо також співставити ці цифри з конфесійною належністю опитаних. 77,3% респондентів з числа віруючих визначили свою конфесійність: 66% вважають себе православними; 7,6% - греко-католиками; 0,5% - римо-католиками; 2% віднесли себе до різних протестантських напрямів; 0,7% - до ісламу; 0,3% - до іудаїзму; 0,1% - до язичництва. “Просто християнами” назвали себе 6,9% респондентів. Відтак, експерти УЦЕПД ім.Разумкова прийшли до висновку, що існує “досить значний розрив між релігійністю населення та його фактичною участю в діяльності церкви”. Саме цим розривом можна пояснити, те чому більшість з тих, хто вважає себе православними (55%), не відносять себе до жодної з православних церков а 7,7% - не знають, до якої юрисдикції вони належать.

Потребують Церкви для спілкування з Богом лише трохи більше половини віруючих (53,2%), 12,7% засвідчили, що їм достатньо спілкування з Богом “сам на сам”. Лише 7,7% віруючих вважають, що віра дає їм “почуття спільності у вірі, духовної сім’ї”, тобто власно Церкви².

¹ Церква і суспільство в Україні: проблеми взаємовідносин (Аналітична доповідь УЦЕПД) // Національна безпека і оборона. – 2000. – № 10. – С. 58-59.

² Там само.

Підсумовуючи, слід зазначити, що в наш час глобалізації, що зростає, жодна конфесійна група не може бути повністю ізольованою. Тож неможливим стає ігнорування існування інакше думаючих. Толерантне співіснування різних етнорелігійних груп стає не тільки загально визнаною нормою, а й умовою виживання.

Глобалізація і відповідний розвиток комунікацій призводить до конвергенції у релігійній сфері, що об'єктивно відповідає інтернаціоналістичній сутності як християнства, так і ісламу. Розвиток міжконфесійного комунікативного зв'язку і транскультурні взаємини призводять до трансформацій, що зростають завдяки цілеспрямованим змінам та інноваціям. В середині релігійних організацій також відбуваються відносно швидкі зміни, опосередковані глобалізацією, зовнішніми культурними й соціально-економічними змінами.

В.Бодак*

ШЛЯХИ «ВХОДЖЕННЯ» РЕЛІГІЇ В ГЛОБАЛЬНУ КУЛЬТУРУ ЗА УМОВ СВОБОДИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ.

Питання про входження релігії в культуру можна ставити в декількох випадках. По-перше, коли мова йде про введення нової релігії (інкультурації) у вже існуючу культуру. При цьому можливий аналіз того, як нова релігія сприймається існуючими культурними і державними інститутами, як впливає на світогляд даної культури, що привносить із собою.

У такому випадку релігія виступає в ролі новації для культури. Визнання чи невизнання новації суспільством залежить в основному від двох причин – об'єктивно існуючої необхідності суспільного й індивідуального життя і можливості адаптації нових ідей до поширення стандартів розуміння. Виживають ті ідеї і поняття, які, актуальні для культури і які здатні «вижити» у середовищі існуючих стандартів розуміння.

По-друге, «входження» релігії в культуру можна розглядати як вплив самого феномена релігії на культуру, її зв'язок з різними аспектами останньої. У даному випадку нас цікавить другий варіант постановки проблеми. Вважаю правомірним розглядати шляхи входження релігії в культуру за допомогою аналізу її функцій і їх праксеологічного вираження, того, як та чи інша функція релігії знаходить форму в тій чи іншій сфері культури. Функції релігії визначені об'єктивними потребами людської природи і потребами соціуму. При розвитку культури і суспільства ускладнювалися і розвивалися функції релігії й все більше входили в культуру.

Було б самоочевидним просто відзначити, що релігія входить у культуру через мистецтво, моральні і правові норми, ідеологію, злиття релігійних і світських інститутів, реалізуючи в них свої функції, і при цьому проілюструвати це твердження конкретними прикладами. Однак більш перспективним у культурологічному аналізі релігії бачиться аналіз об'єктивності її багатфункціональності, причиною якої є споконвічна неподільність релігії з культурою, зв'язок з державою, владою і її здатність задовольняти не тільки духовні, але і соціальні, антропологічні потреби людини і суспільства за умов свободи своєї багатоманітної функціональності.

Релігія входить у культуру через об'єктивні потреби людини і суспільства, реалізує в ній свої функції, створюючи власну форму і виявляючи вплив на зміст інших культурних форм через самосвідомість людини і культури. Головним і основним критерієм при визначенні того чи іншого явища в якості моделюючого завжди виступає характер його відношення до об'єктивної дійсності з її гранично

* Доцент Дрогобицького педінституту, к.філос.н.